

До спеціалізованої вченої ради Д 41.086.06
Національного університету
«Одеська юридична академія»
(65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23)

ВІДГУК ОПОНЕНТА

доктора юридичних наук, професора
Вереші Романа Вікторовича

на дисертацію Степаненко Оксани Василівни на тему:

«Теорія і практика кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства» подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право

Актуальність теми дисертаційного дослідження пояснюється постійним пошуком механізмів вдосконалення правової охорони особи від домашнього насильства, в тому числі за допомогою заходів кримінально-правового впливу.

Варто відмітити, що проблема насильства в сім'ї є актуальною у всьому світі. У нашій країні ця проблема посилюється завдяки існуванню соціально-економічних умов та соціальних норм щодо випадків домашнього насильства. Домашнє насильство, на жаль, за всіх часів часто було частиною подружніх стосунків. З часом ставлення суспільства і держави до проявів насильства у сім'ї змінювалося: Однак лише в минулому столітті домашнє насильство стало усвідомлюватися як соціальна проблема і отримало негативну оцінку фахівців і вчених, які займаються даною проблемою. Насильство в сім'ї - це деструктивний соціальний процес, який у тій чи іншій формі спостерігається майже у кожній четвертій сім'ї, більше того, до 40% тяжких насильницьких кримінальних правопорушень відбувається у сім'ях, дві третини умисних вбивств обумовлені сімейно-побутовими мотивами тощо. Жертвами частіше стають жінки, діти, похилого віку батьки, родичі-інваліди.

За останні двадцять років усвідомлення наслідків насильства для постраждалих та окремої родини стало глибшим як серед громадян, так і в державі загалом. Що ж до наслідків на рівні суспільства, вони поки що не такі очевидні

для державних інститутів, не повною мірою усвідомлюються і масштаби насильства. Саме тому домінує ставлення до цього явища як до приватної справи окремої сім'ї, тоді як воно є серйозною соціальною проблемою, що має наслідки, як для особистості, так і для соціальних інститутів і суспільства в цілому.

В офіційних документах та суспільній свідомості суспільства утвердилася думка, що домашнє насильство – це застосування грубої фізичної сили. Разом з тим, насильство в сім'ї є багатогранним соціальним явищем, що постає в різних формах (психологічне, економічне, фізичне, сексуальне тощо).

Проблема домашнього насильства викликає гостру потребу у системі протидії всіма можливими правовими методами. Однак існує кілька перешкод на шляху до цієї мети: брак чіткої наукової термінології та інформації про причини насильства та ступінь його поширення у суспільстві; недосконалість законодавчої бази; недостатньо активна позиція влади та компетентних органів щодо сімейного насильства.

Чинне національне законодавство в цілому відображає встановленні міжнародно правові стандарти у сфері протидії домашньому насильству, однак кримінально-правові заборони викликають чимало питань на практиці, що чітко простежується у національній судовій практиці та вимагає відповідної реакції як наукової спільноти, так і законодавця. В даний час дослідження проблеми насильства в сім'ї характеризується підвищеним інтересом до її гендерних, правових, комунікативних аспектів, до пошуку методів та технологій попередження сімейних конфліктів та управління ризиками деструктивної внутрішньосімейної соціалізації. При цьому, незважаючи на наявність низки вітчизняних наукових праць, направлених на дослідження окремих аспектів домашнього насильства, можна констатувати, що проблеми, пов'язані із кримінально-правовим захистом особи від даного деструктивного феномену, до нині залишаються малодослідженими, існує значний спектр теоретичних та практичних питань реалізації кримінальної заборони домашнього насильства, чим додатково підтверджується актуальність обраної авторкою проблематики для

свого дослідження.

Актуальність теми дисертаційного дослідження відповідає плану наукової роботи Південного регіонального центру Національної академії правових наук України: № 148/3-Б «Регіональна юридична наука: сучасні завдання» на 2019-2024 роки та № 86/16 «Актуальні напрямки розвитку юридичної науки для подальшого розвитку регіонів України» на 2013-2018 роки; науково-дослідної роботи кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» «Стан, тенденції та перспективи розвитку кримінального права у XXI столітті» на 2018-2022 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір на 2018-2022 роки» (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій зумовлюється належним науковим ступенем та високим рівнем обґрунтованості висновків та результатів дисертаційного дослідження. Структура дисертаційного дослідження визначена його предметом, метою, та відповідає вимогам та визначеним завданням, що отримало втілення в логічно вибудованому матеріалі дослідження та формує враження про комплексність, повноту та завершеність роботи.

Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, що містять тринадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

Наукові висновки, положення і рекомендації дисертаційної роботи є достатньо аргументованими, їх достовірність зумовлена тим, що дослідження ґрунтується на широкій джерельній науковій та законодавчій базі. Варто також позитивно оцінити активне використання судової практики в дослідженні, зокрема практики Європейського суду з прав людини, практики Верховного Суду, національних судів різного рівня, що дало змогу належно обґрунтувати висновки та пропозиції, зроблені здобувачкою. Такий підхід, дав можливість як чітко сформулювати існуючі проблеми загального характеру, так і обґрунтовано

запропонувати шляхи їх вирішення, спрямовуючи зусилля на досягнення реального практичного результату.

Також заслуговує схвалення те, що Оксана Василівна аналізує зарубіжний досвід інших країн в частині кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства. Авторка приходить до висновку, що для країн англо-американського, романо-германського, змішаного типу правових систем протидія домашньому насильству, серед іншого, передбачає закріплення кримінальної відповідальності за домашнє насильство, створення спеціалізованих підрозділів у системі правоохоронних органів та адміністративних структур та висловлює підтримку підходу диференціації кримінальної відповідальності за домашнє насильство, шляхом закріплення кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів даного кримінального правопорушення в кримінальному законодавстві. У роботі проаналізовано кримінально-правовий досвід у зазначеній сфері значного ряду країн, а саме: Франції, Іспанії, Італії, Австрії, Хорватії, Польщі, США, Канади, Великобританії, Австралії, Індії, Об'єднаних Арабських Еміратів, Грузії, Естонії, Латвії, Узбекистану, Молдови.

Достовірність та наукова новизна здобутих результатів обумовлюється досягненням вирішення заявлених наукових завдань. Наукова новизна дослідження повною мірою відображені у змістідисертаційного дослідження і підтверджені ґрунтовними висновками дисертантки. Особливу увагу варто звернути на наступні теоретичні положення висновки, сформульовані авторкою.

Елементами новизни характеризуються положення щодо ідеї запровадження моделі кримінальної заборони домашнього насильства, шляхом градації рівня суспільної небезпеки даного діяння на кримінальний проступок, який має місце у разі вчинення несистематичного домашнього насильства з настанням відповідних наслідків для потерпілого, основний склад – злочин, який передбачає вчинення домашнього насильства щодо двох чи більше осіб або систематично та відповідні наслідки, а також кваліфікований та особливо кваліфікований склади – у разі настання більш тяжких наслідків, де поняття систематичності та тяжких наслідків

розкривається у примітці до статті. При цьому, авторкою сформульовано єдиний концептуальний підхід до розуміння поняття систематичності в контексті досліджуваного посягання з урахуванням її якісного та кількісного критеріїв, як сукупності трьох і більше насильницьких дій, кожен з яких є самостійним епізодом, якщо при цьому вони виражали певну спрямованість в поведінці винного щодо потерпілого або потерпілих.

Заслуговує схвалення положення наукової новизни в частині визначення соціально-правового феномену домашнього насильства до яких пропонується віднести такі характеристики: протиправний, умисний фізичний та/або психологічний вплив однієї особи на іншу; вчиняється шляхом фізичного, психологічного, сексуального економічного насильства або кібернасильства; вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа; одна із сторін такого конфлікту зазвичай відноситься до певної вразливої групи або/та знаходиться у вразливій ситуації (наприклад, неповнолітні діти, непрацездатні батьки, вагітні жінки); насильство вчиняється на основі конкретної ролі особи в аспекті особистісних відносин; таким впливом одна особа, серед іншого, намагається встановити або утвердити контроль над іншою особою, змусити її до певного напрямку поведінки; таким насильством заподіюється різного роду шкода або створюється реальна загроза заподіяння такої шкоди.

Значна увага у дисертаційному дослідженні приділяється дослідженню особливостей кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства під час дії воєнного стану, а також зроблено висновок, що кримінально-правова охорона особи від домашнього насильства в період дії воєнного стану потребує підвищеної уваги, в силу того, що особи, які найчастіше є жертвами домашнього

насильства (жінки та діти) належать до цивільного населення, які у періоди збройних конфліктів потребують особливої охорони.

Обґрунтованим вбачається висновок в дисертації щодо того, що при вчиненні домашнього насильства, щодо двох і більше потерпілих, насильство щодо кожної із осіб повинно бути розглянуте як окремий епізод домашнього насильства (що становить кількісний критерій систематичності), але при цьому важливо, щоб простежувався певний напрям поведінки винного щодо потерпілих (що становить якісний критерій систематичності).

Заслуговує на увагу положення про необхідність доповнення переліку обмежувальних заходів таким видом, як «пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб».

Варто позитивно оцінити висловлену авторкою пропозицію розуміння поняття «місця вчинення домашнього насильства» в складі даного кримінального правопорушення та його значення для кримінально-правової кваліфікації з обов'язковим врахуванням фактору особистісних відносин потерпілої особи та кривдника.

Цікавим видається підхід дослідниці щодо доповнення санкції ст. 126-1 КК України покараннями у вигляді штрафу та виправних робіт.

Варто погодитися також з розробкою питання доцільності застосування обмежувальних заходів до неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством, шляхом уточнення редакції положень ч. 2 ст. 91-1 КК України.

Окремо заслуговує схвалення розробка положень щодо видів кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством: ст. 126-1 КК України; кримінальне правопорушення, що передбачає кваліфікуючу ознаку «вчинення таких діянь щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах»; кримінальне правопорушення з обтяжуючою обставиною, передбаченою у п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК

«вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» та п. 6 ч. 1 ст. 67 КК в частині «вчинення кримінального правопорушення ... у присутності дитини»; кримінальне правопорушення з ознаками діяння (дії або бездіяльність), поняття якого визначено у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

У роботі знайшов відображення авторський підхід до визначення системи розмежувальних ознак домашнього насильства та суміжних складів кримінальних правопорушень з врахуванням правил конкуренції кримінально-правових норм.

Обґрунтованим є підхід авторки щодо визначення змісту кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства як комплексу кримінально-правових засобів (кримінальне законодавство) та методів кримінально-правової політики (криміналізація та декриміналізація, пеналізація та депеналізація), які визначаються шляхом нормативного регулювання і упорядкування суспільних відносин та спрямовані на забезпечення ефективного захисту особи від домашнього насильства та мінімізацію проявів таких протиправних посягань.

У висновках до дисертації в цілому дисертанткою чітко та повно, в логічній послідовності, викладено основні здобутки власного дослідження, що набуті в ході його здійснення, та пропозиції по внесенню змін та доповнень до нормативно-правових актів щодо захисту особи від домашнього насильства.

Дисертації притаманні й інші, не менш важливі висновки, зроблені О.В. Степаненко в результаті дослідження.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження та наукових положень в опублікованих працях обумовлюється тим, що висновки до роботи було належно апробовано як результати дисертаційного дослідження у наукових публікаціях О.В. Степаненко, а саме: у фахових наукових виданнях України, перелік яких затверджено МОН України, у зарубіжних періодичних виданнях з юридичного напрямку, у виданнях, включених до наукометричних баз Scopus та Web of Science Core Collection. Опубліковані тези доповідей дисертантки на

науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столів та в інших публікаціях, що додатково висвітлюють основний зміст дисертації. Наукові здобутки дисертантки підтверджуються та повною мірою відображаються в її наукових публікаціях, кількість яких відповідає встановленим вимогам.

У дисертації належно використано наукові та інші джерела, судову практику, що дозволило дійти висновку про відсутність у докторській дисертації та наукових працях, які розкривають її результати, академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації, так і відсутність порушення інших елементів академічної доброчесності.

Докторська дисертація О.В. Степаненко на тему «Теорія і практика кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства» не спирається на результати її кандидатської дисертації «Принцип доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України», захищеної у 2017 році за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право та у ній не використовувались висновки з дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту. Дисертаційному дослідженню, що рецензується, притаманні і деякі дискусійні положення:

1. У своєму дослідженні О.В. Степаненко пропонує виокремити нову форму домашнього насильства – кібернасильство. Попередньо проводиться аналіз практики ЄСПЛ, серед іншого в частині проявів кібербулінгу, окремих аспектів зарубіжного досвіду подібного формату та досліджуються доктринальні аспекти зазначеного явища. Вбачається, що даний вид домашнього насильства передбачає використання комп'ютерних систем для спричинення, сприяння або загрози насильства проти осіб, що призводить або може призвести до фізичної, сексуальної, психологічної чи економічної шкоди чи страждань і може включати в себе використання обставин, характеристик або вразливості особи. Хотілось би почути додаткові аргументи авторки з приводу того, що кібернасильство має мати

окрему самостійну форму об'єктивної сторони складу відповідного кримінального правопорушення, а не мати ознаки способу чи засобу заподіяння іншої форми домашнього насильства.

2. О.В. Степаненко запропонований авторський підхід щодо визначення систематичності, як ознаки домашнього насильства під якої розуміється сукупність трьох і більше насильницьких дій, кожен з яких є самостійним епізодом, якщо при цьому вони виражали певну спрямованість в поведінці винного щодо потерпілого або потерпілих. Зазначається також, що систематичність характеризується не лише наявністю кількісного критерію, тобто багаторазовість періодично здійснюваних дій (три і більше рази), але і їх взаємозв'язком, внутрішньою єдністю, що утворюють певний напрям поведінки винного щодо конкретного потерпілого чи потерпілих, що, в свою чергу, утворює якісний критерій систематичності. Із запропонованих результатів вбачається, що автором пропонується підхід з використанням аспектів преюдиціальності. Загалом, преюдиція не є характерною практикою для вітчизняного кримінального права, тому цікаво почути додаткову аргументацію з приводу такого «неконсервативного» підходу.

3. Дослідниця проводить ґрунтовний аналіз суб'єктного складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, розкриваючи ознаку «подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах». При цьому, використовуючи розширений підхід до визначення даного кола осіб. Природа сімейних стосунків, родинних зав'язків, ступеню спорідненості є зрозумілими та апробованими вітчизняним законодавством, тоді як перелік осіб, які перебувають у «близьких стосунках» чи то визначення кола таких осіб є дискусійним аспектом та таким, що не усталеним для національної практики. Чи не ризикує авторка невиправдано розширити коло спеціальних потерпілих в рамках зазначеного кримінального правопорушення?

4. Нещодавно Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до

Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного стану», реєстраційний № 9185, яким запропоновано новий «сучасний» вид покарання без ізоляції від суспільства з покладанням низки обов'язків - пробаційний нагляд. Виходячи зі змісту даного акту, новела має стосуватися також і осіб, які вчинили домашнє насильство. Водночас, Оксана Василівна у своєму дослідженні аргументовано пояснює та пропонує ґрунтовну ідею доповнення санкції ст. 126-1 КК України покараннями у вигляді штрафу та виправних робіт, оперуючи. У світлі зазначеного, цікаво почути позицію авторки щодо вираження санкції та передбачених видів покарання за домашнє насильство відповідно до своєї концепції диференційованого складу домашнього насильства з урахуванням положень вказаного Закону України.

Загальна оцінка дисертаційної роботи та її відповідність встановленим вимогам. Вищенаведені спірні положення мають дискусійний характер і не впливають на високий рівень дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук, яка рецензується. Висловлені зауваження жодним чином не принижують загальний високий рівень дисертаційної роботи Степаненко Оксани Василівни. За своїм змістом робота чітко структурована і свідчить про логічність та послідовність автора у процесі дослідження, містить чимало нових наукових розробок, практичних рекомендацій та пропозицій щодо внесення змін до чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства України тощо.

Обсяг основного тексту дисертації відповідає встановленим нормативам до такого виду наукових робіт. Мова роботи відзначається точністю, логічністю та аргументованістю викладу, що відповідає науковому стилю. Наукові положення у тексті дисертації за формою викладу доступні, у смисловому плані довершені, цілісні та взаємопов'язані.

Таким чином, все вищезазначене дає підстави вважати, що дисертація Оксани Василівни Степаненко на тему «Теорія і практика кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства», яка подана на здобуття наукового ступеня

доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче як за змістом, так і за оформленням відповідає вимогам, які передбачені п.п. 7 та 9 Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року, а її авторка – Оксана Василівна Степаненко, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Опонент:

**завідувач кафедри кримінального та
адміністративного права
Академії адвокатури України,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України**

Р.В. ВЕРЕША

*Згідно з Р.В. Вереша
референт*

Т.Д. Коф...

